

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТОСТІ ОЗБРОЄНИХ ЗЛОЧИНЦІВ, ЯКІ ВЧИНЮЮТЬ АГРЕСИВНО-НАСИЛЬНИЦЬКІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ**CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF ARMED CRIMINALS WHO COMMIT AGGRESSIVE-VIOLENT CRIMINAL OFFENSES**

Кулик Л.М., к.ю.н.,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
Одеський державний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена проблематиці кримінологічної характеристики особистості озброєних злочинців, які вчинюють агресивно-насильницькі кримінальні правопорушення.

Автор аналізує сучасні кримінологічні концепції щодо визначеної проблематики та зазначає, що особа злочинця належить до провідних і разом з тим залишається складною проблемою кримінології. Особу злочинця можна представити, як сукупність властивостей, які притаманні злочинцю та складають його індивідуальність. Кримінологи вивчають цю сукупність властивостей для використання в процесі розслідування кримінального правопорушення, а також при напрацюванні методик індивідуальної профілактики.

Особи, які вчинили кримінальні правопорушення, відрізняються один від одного за демографічними, психологічними та іншими ознаками з одного боку, а з іншого – вони за тими ж ознаками схожі між собою і утворюють стійкі групи. Ця проблема розв'язується за допомогою класифікації та типології.

Значна поширеність агресивно-насильницьких кримінальних правопорушень, що вчиняються з використанням зброї, бойових припасів, вибухових речовин або пристроїв, нечіткість їх відмежування від інших насильницьких правопорушень, недостатня теоретична та практична розробленість питань протидії такому виду злочинності, а також не досить ефективне застосування кримінального закону для боротьби з ними обумовили актуальність проблеми.

Раніше автором було доведено, що насильство з використанням зброї, бойових припасів, вибухових речовин або пристроїв, застосовується лише умисно і супроводжується відповідною мотивацією, в центрі якої є ігнорування особистої недоторканості іншої особи, тому необережне заподіяння шкоди не можна вважати насильством, навіть якщо шкода з необережності заподіюється в ході насильницьких посягань.

У статті надається кримінологічна характеристика особистості озброєних злочинців, які вчинюють агресивно-насильницькі кримінальні правопорушення, а також визначаються основні ознаки таких осіб з урахуванням об'єкта посягання.

Ключові слова: кримінологічна характеристика, особистість злочинця, запобігання насильницьким кримінальним правопорушенням, протидія озброєному насильству, агресивно-насильницькі кримінальні правопорушення, воєнні злочини, озброєний злочинець.

This article is dedicated to the issue of criminological characteristics of the personalities of armed criminals who commit aggressive-violent criminal offenses.

The author analyzes contemporary criminological concepts related to the defined issue and notes that the criminal's personality is a main problem remains a complex one in criminology. The criminal's personality can be presented as a combination of traits inherent to the criminal, forming their individuality. Criminologists study this combination of traits for use in the process of criminal investigation and the development of individual prevention methods.

Individuals who have committed criminal offenses differ from each other in demographic, psychological, and other characteristics on one hand, but on the other hand, they are similar to each other in the same characteristics and form stable groups. This problem is addressed through classification and typology.

The significant prevalence of aggressive-violent criminal offenses committed with the use of weapons, ammunition, explosives, or devices, the ambiguity in distinguishing them from other violent offenses, the insufficient theoretical and practical development of measures to counter such crimes, as well as the insufficiently effective application of criminal law in combating them, highlight the relevance of the problem.

Previously, the author has demonstrated that violence involving the use of weapons, ammunition, explosives, or devices is intentional and accompanied by corresponding motivation, with the core element being the disregard for the personal inviolability of another person. Therefore, negligent harm cannot be considered violence, even if the harm is caused during violent acts.

The article provides a criminological characterization of the personalities of armed criminals who commit aggressive-violent criminal offenses, as well as identifies the main features of such individuals, taking into account the target of their offenses.

Key words: criminological characterization, criminal's personality, prevention of violent criminal offenses, combating armed violence, aggressive-violent criminal offenses, war crimes, armed criminal.

Постановка проблеми та її актуальність. Забезпечення безпеки громадян, охорона їх життя та здоров'я, особистої недоторканості є одним з центральних напрямів соціальної політики України. Планомірній розбудові будь-якої правової держави суттєво заважають погіршення криміногенної ситуації, підвищення рівня злочинності, негативні зміни її кількісних та якісних показників. У сучасних умовах, коли усі усвідомлюють обсяги нелегального озброєння на території нашої держави, найбільшу тривогу викликає тенденція до поширення тяжких агресивно-насильницьких кримінальних правопорушень, серед яких найнебезпечнішими є такі, що вчиняються з використанням зброї, бойових припасів, вибухових речовин або пристроїв. Такі діяння завжди викликають широкий громадський резонанс, породжують у населення почуття страху, невпевненості у майбутньому, незахищеності свого життя та життя близьких людей.

Актуальність проблеми пов'язана ще й з тим, що кримінологічне вивчення озброєного злочинця, який вчинює агресивно-насильницьке кримінальне правопорушення, суттєво гальмується різнооб'єктністю таких правопорушень у кримінально-правовому розумінні.

Недостатнє дослідження кримінологічних аспектів кримінальних правопорушень, що вчиняються з використанням вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин або пристроїв негативно позначається на якості кримінально-правового регулювання та засобів запобігання кримінальним правопорушенням такого ґатунку. Особливого значення у такому контексті набуває надання кримінологічної характеристики особистості озброєних злочинців, які вчинюють агресивно-насильницькі кримінальні правопорушення з використанням вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин або пристроїв, адже саме особа злочинця є основною ланкою кримінально протиправного механізму, тому її вивчення

є необхідною умовою формування науково обґрунтованої системи протидії таким небезпечним кримінально-правним проявам.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематикою особистості злочинця, у тому числі насильницького та озброєного, як елемента характеристики кримінальних правопорушень, займалися такі вчені як: Л.В. Багрий-Шахматов, М.І. Бажанов, В.С. Батиргарєєва, Ю.В. Баулін, О.І. Бойцов, В.І. Борисов, В.О. Владимиров, В.В. Василевич, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, І.М. Даньшин, О.М. Джу́жа, В.М. Др'юмін, В.П. Ємельянов, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, К.В. Калюга, Є.В. Кізіменко, М.І. Фіалка, С.А. Шалгунова та інші вчені[1].

Мета статті полягає у розкритті основних характерних типових ознак особистості озброєних злочинців, які вчинюють агресивно-насильницькі кримінальні правопорушення з використанням вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин або пристроїв.

Виклад основного матеріалу. Своєчасне і успішне виявлення чинників, що впливають на стан злочинності можливе лише за умови максимального зосередження уваги на особистості злочинця, оскільки саме вона є ключовою фігурою кримінального правопорушення, основою якого механізму кримінально-протиправної поведінки.

Залежно від соціально-історичних умов, вимог соціальної практики і рівня розвитку науки по-різному ставилося і вирішувалося питання, що таке особистість злочинця, чи є така категорія взагалі, у чому її специфіка, яка її роль у вчиненні кримінального правопорушення.

Використовувати поняття особистість злочинця не відносячи його до якогось конкретного типу кримінально-правової класифікації кримінальних правопорушень вважаємо недоцільним. Це поняття слід досліджувати на підставі аналізу конкретних видів злочинності, адже саме індивідуальна кримінально-протиправна поведінка дозволяє знайти спільні риси осіб, які скоюють правопорушення певного типу. У цьому процесі виявляються певні особистісні якості злочинців, особливості їх ціннісних установок, змісту мотивації, особливості емоційно-вольових властивостей.

Особи, які вчинили кримінальні правопорушення, відрізняються один від одного за своєю кримінологічною характеристикою [1, с. 164], тобто демографічними, психологічними та іншими ознаками з одного боку, а з іншого – вони за тими ж ознаками схожі між собою і утворюють стійкі групи. Ця проблема розв'язується за допомогою класифікації та типології.

Якщо класифікація злочинців має на меті їх розподіл на групи й підгрупи за якісними та кількісними ознаками, ґрунтуючись на схожості й відмінності об'єктів, що класифікуються, де кожна з груп і підгруп посідає в системі щодо інших певне місце, то типологія порівняно з класифікацією перебуває на більш високому рівні абстракції, причому без чіткого фіксування відносин супідрядності груп об'єктів, фіксуючи те головне, без чого немає та не може бути особистості злочинця, розкриває внутрішні, стійкі зв'язки між істотними ознаками, тим самим сприяючи виявленню закономірностей, характерних для злочинця як типу. Наприклад, якщо злочинець вчиняє кримінальні правопорушення проти власності, то дуже мала ймовірність того, що ця ж особа буде вчиняти злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку.

Доведено, що насильство з використанням вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин або пристроїв застосовується лише умисно і супроводжується відповідною мотивацією, в основі якої може бути: ігнорування особистої недоторканості інших осіб; неповага до авторитету держави; зухвале ставлення до довілля, громадської безпеки та громадського порядку; нехтування загальними

моральними засадами суспільства; неповага до об'єктів кримінально-правової охорони при посяганнях, де шкода спричинюється матеріальним об'єктам, тощо.

У кримінально-правовому розумінні кримінальні правопорушення проти життя та особистої тілесної недоторканості особи, статевої свободи та статевої недоторканості, довілля, громадської безпеки, громадського порядку та моральності є різнооб'єктними, але в кримінології такі кримінальні правопорушення є однорідними насильницькими якщо вони характеризуються агресивно-насильницькою поведінкою особи, тобто такою, коли при вирішенні конкретних життєвих ситуацій та соціальних конфліктів людина обирає насильницький спосіб їх розв'язання. Залежно від виду кримінального правопорушення особи, які вчинюють агресивно-насильницькі кримінальні правопорушення з використанням вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин або пристроїв мають певні характерні ознаки.

Кримінологічна характеристика особистості злочинця, який вчинює агресивно-насильницькі кримінальні правопорушення з використанням вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин або пристроїв мають певні характерні ознаки, має певні відмінності від загальної характеристики особи злочинця, які виявляються залежно від того, який саме насильницькі кримінальні правопорушення вчинено: вбивство, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, звалтування, грабїж, розбій, хуліганство. Однак містять й загальні кримінологічні ознаки.

Агресія завжди супроводжує вчинення насильницьких кримінальних правопорушень. В основі кримінальної агресії – ворожнеча і жага руйнування. Не рідко вона посягає на найважливіші людські блага – життя, здоров'я, честь, гідність, права людини, але об'єктами агресивних дій можуть бути речі чи природа, тобто місце існування людини. Агресія може бути спрямована на завдання як фізичного, так і морального страждання людини [2, с. 170–171].

Озброєне насильство на відміну від насильницьких дій вчинених без використання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин або пристроїв, безумовно, має свої специфічні риси й особливості, що часто підкреслюється у наукових дослідженнях [3, с. 45–47].

Залежно від спрямованості особи та характеру конкретної життєвої ситуації виокремлюють різні типи насильницьких злочинців. Так, випадковими є такі, поведінка яких, виражається неадекватною реакцією на конфлікт, що виник раптово або коли дії спрямовані на подолання інтенсивного групового тиску або коли особи замкаються на конфлікті, тобто їх дії спрямовані на завершення вже давно триваючого конфлікту у родині чи побутовому оточенні; негативно орієнтовані, дії яких пов'язані з відносно розвиненими негативними орієнтаціями, з наявністю попереднього досвіду протиправної діяльності. При чому, якщо звичайне насильство може мати випадковий або ситуативний характер, озброєне насильство такого не передбачає, адже зброю, бойові припаси, вибухові речовини або пристрої, що мають бути використані для вчинення кримінального правопорушення, треба заготовувати заздалегідь. Тому наявність у особи зазначених предметів апріорі свідчить про те, що злочинець готовий використати їх як знаряддя чи засоби вчинення кримінального правопорушення. При цьому слід враховувати: попередню кримінально-протиправну поведінку злочинця, що виражається, крім іншого, в придбанні знань про зброю, вміння поводження з нею, в попередньому пошуку знарядь вчинення кримінального правопорушення або їх виготовленні; вибір способу вчинення кримінального правопорушення, який може визначатися характером і ефективністю застосування наявної зброї або навпаки – визначати характер попереднього пошуку зброї, більш підходящого для використання в конкретній ситуації в залежності від осо-

бистісних умінь злочинця і умов конкретної обстановки; ставлення до знаряддя вчинення кримінального правопорушення, навички та вміння у поводженні з ним виступають в якості одного з основних ланок, що характеризують змістовну сторону особистості озброєного злочинця.

Перераховані особливості знаходять відображення в характеристиці особистості озброєного злочинця, як особливого різновиду особистості насильницького злочинця [4, с. 69].

Стійкий («злісний») тип складають такі, чиї навмисні злочинні дії в значній мірі втрачають ситуаційний характер. До вищезазначених типів особи насильницького злочинця можуть бути додані звичайні і професійні типи злочинців. Перші з них – раніше неодноразово брали участь у ліквідації міжнародних чи інших конфліктів, вчинюють кримінальне правопорушення під впливом звички до насильницької поведінки, придбаной в аналогічних ситуаціях. Другі – професійні кілери, які вчиняють на замовлення насильницькі злочини з застосуванням вогнепальної зброї.

Особливий тип насильницького злочинця – вбивця. Існують різні типи вбивць: «випадкові» вбивці, сексуальні вбивці, вбивці-хулігани, вбивці-терористи, вбивці-найманці (кілери) тощо. Позбавлення життя іншої людини має серйозні психологічні наслідки для особи, яка скоїла його.

У кримінології найбільш представленими є наукові розробки, що стосуються серійних і сексуальних насильницьких злочинців. [5, с. 343–344, 351–352]. До сексуальних вбивств відносять випадки протиправного позбавлення життя, які пов'язані з сексуальними переживаннями, сексуальними потягами і мотивами, сексуальним життям людини і його сексуальними стосунками. При чому факт згвалтування або сексуального насильства може не бути домінуючим, але відображає певні установки особи злочинця, часто дитячі травми.

Проявом деструктивної агресії є екологічний вандалізм, який пояснюється тим, що замість того, щоб розправитись із джерелом фрустрації, деякі особи обирають за краще повністю знищити природні об'єкти, які до виникнення фрустрації не мали жодного стосунку. Найбільш типові кримінальні правопорушення цієї категорії – знищення та пошкодження природних комплексів, узятих під охорону держави, знищення лісів шляхом підпалу або вибуху, порушення режиму природно-заповідних об'єктів, жорстоке поводження з тваринами. За своїми ознаками екологічний вандалізм, має досить багато спільного з іншими агресивними злочинами, наприклад, посяганнями на особу та громадський порядок [6, с. 168–175].

Інша категорія екологічних вандалів «кримінального характеру» – бракон'єри, які, використовуючи різні технічні засоби для добування тварин (вибухові та отруйні речовини, електрострум), незрівнянно більше завдають шкоди довкіллю, ніж безпосередньо добувають. Домінуючою мотивацією осіб цього типу є корислива.

Осіб, які вчиняють екологічні кримінальні правопорушення, за ознакою адаптивної спрямованості, умовно поділяють на дві категорії – агресивно-деструктивних та адаптивних. Бажання до знищення приводить у дію ворожнечу та ненависть, сліпий гнів і моторошні насолоди жорстокістю. Людська агресивність дещо відрізняється емоційністю та екстремізмом дій та має деструктивний характер, оскільки агресор руйнує умови власного існування, незалежно від намірів та тимчасових вигод, отриманих у результаті нападів і руйнувань, адже людина – це суспільна істота [7, с. 9].

Інші види вандалізму також характеризуються як агресивно-насильницькі прояви часто пов'язані з використанням вибухових речовин або вибухових пристроїв.

Сучасні реалії продукують необхідність дослідження особистості злочинця, який вчинює агресивно-насильницькі воєнні злочини з використанням вогнепальної

зброї, бойових припасів, вибухових речовин або пристроїв, а також діяння такого виду, які вчинені колаборантами на тимчасово окупованих територіях. Однак тут виникає проблема щодо унеможливлення зібрання повноцінної емпіричної бази, тому це питання буде врегульоване після виявлення й засудження зазначеної категорії осіб.

Традиційно більшу кількість злочинців зазначеної категорії складають особи чоловічої статі, оскільки чоловіки мають більші фізичні можливості, наприклад, щодо вчинення насильницького грабежу, розбою, тому у цій категорії злочинів жінки мають порівняно низький відсоток. Підкреслюється фізична слабкість більшості жінок. Дійсно, м'язова сила жінок у середньому на 10% менша, ніж у чоловіків, жінки вчиняють вбивства на побутовому ґрунті п'яних або сплячих чоловіків, які не можуть дати відсіч і тому вони їх не бояться.

Якщо проаналізувати агресивно-насильницькі кримінальні правопорушення, що вчиняються в сім'ї, то слід констатувати, що найчастіше вони вчиняються особами середнього віку. Це пояснюється рядом причин, по-перше, саме в цьому віці, частіше за все, вже склалися сімейні відносини і народилися діти; по-друге, фізичний стан в цьому віці, як правило, не обтяжений певними серйозними хворобами, а, відповідно, дозволяє особі знаходитись в хорошій фізичній формі; по-третє, саме в цьому віці люди частіше стикаються зі стресовими ситуаціями. Це вік, коли особа вже має певний досвід, розуміє, що багато з того, що вона мріяла збудувати в своєму житті не спрацювало, особі хотілося б набагато більше, як наслідок такого психологічного стану стають агресивність, конфліктність і т.д. При чому, наявність вищої освіти не є гарантією негативного ставлення до насильства в цілому і стосовно членів своєї родини, проте, більшість науковців вважають, що більшість насильницьких злочинів у сім'ї вчиняється особами, що мають середню спеціальну освіту, що, у свою чергу, відображає рівень розвитку цих осіб [8, с. 126–127].

Важливе значення в комплексі кримінологічної характеристики озброєних осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності, мають відомості щодо сфери їх інтересів і занять.

Особливої уваги заслуговують ті особи, які на момент вчинення кримінального правопорушення ніде не працювали та не навчалися. Неприйнятне ставлення до праці та схильність до паразитичного існування негативно позначаються на розвитку їх особистості, загострюють відносини з оточуючими й певною мірою обумовлюють вчинення злочинів у сфері моральності.

Хуліганство вчинене із застосуванням вогнепальної зброї також має свої особливості, адже озброєний хуліган прагне продемонструвати свою владу, відчуває насолоду від безкарності, прояву самоствердження. При вчиненні хуліганства спостерігається явна невідповідність приводу і реакції на нього. Майже всі прояви хуліганства відбуваються у стані алкогольного сп'яніння чи наркотичного збудження. Серед вуличних дебоширів переважають молоді люди, які діють, як правило, групами. Дії хулігана часто супроводжуються руйнуванням або знищенням майнових цінностей або вандалізмом.

Згідно проведеним дослідженням більшість осіб, що вчиняють агресивно-насильницькі кримінальні правопорушення з використанням вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин або пристроїв, мають невисокий освітній рівень, який, у свою чергу, має вагомий вплив на поведінку людини, рівень її правової культури, широту поглядів та сферу інтересів [9, с. 144]. Виключенням є особистість терориста. Дослідженням терористичних актів у великих містах України встановлено, що у середньому більшість осіб, які вчиняли терористичні акти мали вищу освіту (55%), тоді, як 20% – професійно-технічну, 25% – базову середню і профільну середню освіту. Тобто, сучасні теро-

ристи, які вчиняють злочин, передбачений ст. 258 КК України у великих містах відрізняються доволі високим рівнем освіти. Такий високий показник освіти пояснюється тим, що доволі часто характер терористичного акту вимагає особливої підготовки та спеціальних знань і навичок. Однак наведені дані про освіту формалізовані та не завжди відображають рівень інтелекту та соціальної зрілості особи [10, с. 604].

Щодо сімейного стану, соціального статусу та роду занять, слід зазначити що більшість осіб, які вчиняють вчиняють агресивно-насильницькі кримінальні правопорушення з використанням вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин або пристроїв неодружені або розлучені, але не можна однозначно стверджувати, що всі ці особи мають низький соціальний статус. Ці особи належать до різних сфер професійної людської діяльності.

Висновки. Вважаємо, що найбільш конкретизованого виду набуває типологія, що максимально враховує ознаки

і властивості особи злочинця, які роблять її схильною до кримінальних правопорушень певного виду, оскільки одна особа може постійно вчиняти подібні кримінальні правопорушення, перебуваючи на певній посаді пов'язаній з цією сферою (кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, економіки, безпеки виробництва та ін.) чи то маючи певні чинники, що можуть сприяти (наявність автомобілю – кримінальні правопорушення проти безпеки руху, статус посадової особи дає можливість зловживати службовим становищем – це кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, корупційні кримінальні правопорушення). Щодо осіб, які вчиняють агресивно-насильницькі кримінальні правопорушення з використанням вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин або пристроїв необхідно враховувати їх психологічні особливості й мотивацію, що прямо пов'язує вчиненні ними діяння з їх ставленням до найважливіших соціальних цінностей та особистими позиціями й орієнтирами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фіалка М.І. Кримінологічна характеристика та кримінологічний портрет особистості злочинця: сутність і співвідношення понять. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2019. № 2(21). С. 162–170.
2. Головкін Б.М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання: монографія. Харків, 2011. 440 с.
3. Бадер А.В. Поняття та класифікація збройного насильства як суспільно-політичного феномену. *Науковий журнал «Політикус»*. *Політичні інститути та процеси*. 2020. Випуск 2. С. 44–47.
4. Калюга К.В. Криміналістичний портрет озброєного злочинця. *Актуальні проблеми держави і права, зб. наук. пр.* 2017. Вип. 78. С. 68–74.
5. Шалгунова С.А. Особа насильницького злочинця: монограф. 2-ге вид., доп. і перероб. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2012. 548 с.
6. Гумін О. М. Кримінально-насильницька поведінка проти особи: монографія. Львів, 2009. 359 с.
7. Мельник О.В. Запобігання злочинам щодо забруднення довкілля в Україні: монографія. Київ, 2014. 178 с.
8. Іванов Ю.Ф. Кримінологія: Навч. посіб. Ю.Ф. Іванов., О.М. Джужа. Київ, 2006. 264 с.
9. Кізіменко Є.В. Кримінологічна характеристика особи злочинця, який учиняє незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2018. № 36 том 2. С. 143–146.
10. Стукаліна О.В. Кримінологічний аналіз осіб, які вчиняють терористичні акти у великих містах України. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 11. 2022. С. 603–606.